

**Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická**

**Bakalářská práce
Nikolaj Berd'ajev v kontextu evropské filozofie;
ruská inteligence v emigraci**

Jiří Karpowicz

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická
Katedra antropologických a historických věd
Studijní program: Historické vědy
Studijní obor: Obecné dějiny

Bakalářská práce
Nikolaj Berd'ajev v kontextu evropské filozofie;
ruská inteligence v emigraci

Jiří Karpowicz

Vedoucí práce:

Prof. RNDr. Ivo BUDIL Ph.D., DSc.
Katedra antropologických a historických věd
Fakulta filozofická Západočeská univerzita v Plzni
Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literatury.

Pízeň, duben 2012

.....

Obsah

1 Úvod.....	6
1.1 Metodologická východiska	7
2 Carské Rusko	8
2.1 Vlastní životopis	8
2.2 Kyjev a Berďajevovo rodinné zázemí.....	9
3 Berďajevův filozofický konstrukt	13
3.1 Marxismus.....	13
3.2 „Bohohledačské“ období	18
3.3 Vztah církve s okolní realitou.....	20
3.4 Theodicea	22
4 Berďajev a jeho možnosti uplatnění v emigraci	24
4.1 Berlín	26
4.2 Paříž.....	28
5 Závěr	31
7 Použitá literatura	35
7.1 Internetové zdroje.....	36

1 Úvod

Při studiu novodobých dějin týkajících se vývoje filozofického myšlení konce 19. a první poloviny 20. století a při svém zájmu o historické osudy konce Ruského impéria, o turbulence předrevolučního a pak revolučního protosovětského a následně dogmatického sovětského období, jsem narazil na dílo známého ruského autora Nikolaje Alexandroviče Berďajeva, filozofa a emigranta. Jeho osudy bychom mohli vztahovat i na osudy velké části ruské inteligence v emigraci.

Téma práce jsem vybral na doporučení své babičky doktorky Heleny Polreichové. Na základě rozhovorů se svojí babičkou jsem dospěl k názoru, že téma ruské emigrace je navýsost zajímavé a v našem prostředí ne zcela dostatečně zpracované. To je s podivem, když si uvědomíme, jak významně se ruští emigranti podíleli na kulturním a společenském životě naší země. Ruská inteligence budovala svá emigrantská centra v Bělehradě, Berlíně, Paříži a samozřejmě v zámoří. Početná ruská diaspora se nacházela i v Praze. Působili zde významní odborníci z oblastí přírodních a hlavně humanitních věd. Samotné pražské diaspory se tato práce netýká, ale vidíme, že zpracované téma je integrální součástí českých dějin. Moje znalost a vztah k ruskému prostředí je tedy určující pro výběr tématu. Ve způsobu zpracování jsem se přirozeně snažil o nejvyšší možnou míru objektivitu.

Před začátkem práce jsem na základě studia dostupné literatury formuloval otázky, na které se ve své práci snažím nalézt odpověď. Zajímaly mne tyto skutečnosti: příčiny a následky Berďajevova odklonu od marxizmu; souvztažnost mezi Berďajevovým myšlením a evropskou filozofií; úhelné kameny Berďajevova filozofického konstruktu (problém theodiceje v pojetí ruských filozofů, vztah církve k okolní realitě, svoboda, definice ruského národního typu obecně, a další). Ve druhé části se budeme věnovat osudům takzvané lodi filozofů a budeme zkoumat možnosti Berďajevovy seberealizace v berlínské a pařížské emigraci.

1.1 Metodologická východiska

Nejprve považuji za nutné uvést metodologická východiska své práce. Použil jsem progresivní metodu, která vyžaduje zachycení událostí tak, jak šly chronologicky po sobě. Můžeme ji nazvat metodou diachronní.¹ Východiskem pro mne byl rok 1874, tedy rok Berďajevova narození. V práci jsem pak kladl důraz na další data, která byla vzhledem k Berďajevovým osudům důležitá. Byl to rok 1898, kdy byl filozof exkomunikován z pravoslavné církve a poslán do vyhnanství. Bylo to také období, kdy se začal myšlenkově přesouvat z pozice marxizmu k filozofickému idealizmu a křesťanské filozofii. Dalším důležitým datem byl rok 1922. Berďajev byl v tomto roce vyhnán Leninem ze své vlasti, kam se po zbytek života nemohl navrátit. Rokem 1922 začalo jeho dvouleté emigrantské období v Berlíně. V roce 1924 se Berďajev stejně jako značná část ruské inteligence v emigraci přesunul do Paříže. Má práce končí Berďajevovou smrtí v Paříži v roce 1948.

Další z metod, které jsem použil, byla metoda indukce. Při induktivní metodě přecházíme od jednotlivosti k obecnému, popisem jednotlivostí získáváme obraz celku. Já jsem se pokoušel na základě popisu života a díla Nikolaje Berďajeva ukázat možnosti uplatnění ruské emigrace v zahraničí. Berďajevovy životní osudy jsem vztahoval i na ruskou emigraci jako celek. Toto bylo možné i přes názorovou bohatost a rozmanitost uvnitř diaspory, protože okolím byla vnímána jako homogenní celek převážně vysokoškolsky vzdělaných lidí.

Při rozvaze o této práci jsem zjistil, že do českého jazyka byla přeložena většina Berďajevova filozofického díla a toho jsem bohatě využíval. Využil jsem i některých přehledů dějin filozofie a filozofických slovníků. Jako přínosné se jevily i některé specializované ruské internetové servery, které zpřístupňují Berďajevovo dílo a široce jej diskutují. Při své práci jsem ale k mému zklamání zjistil, že původní česky psaná díla o ruské emigraci po roce 1917 se vyskytují sporadicky. Používal jsem tedy i anglicky psaná původní díla týkající se zpracovávané tematiky.

---

¹ HROCH, Miroslav: Úvod do studia dějepisu, Státní pedagogické nakladatelství Praha 1985. Str.: 201.

2 Carské Rusko

Nikolaj Alexandrovič Berďajev se podle západního juliánského kalendáře narodil 18. března roku 1874 na území ruského impéria ve starobylém městě Kyjev. V této době (od roku 1855 do roku 1881) byl carem „Vší Rusi“ Alexandr II. V Rusku bylo toto období zvláště neklidné. Bylo to období páchání mnoha teroristických činů na představitele státu. Známým případem je pokus Věry Zasuličové o atentát na petrohradského gubernátora. I přesto, že se jednalo o připravenou akci s politickým podtextem, Zasuličová byla nakonec liberálním a práva striktně dbajícím soudem osvobozena. Soudci byli právě v takovýchto případech velice benevolentní. Situace se změnila po intervenci cara, kdy teroristé byli od roku 1890 až do revoluce 1905 začleněni pod jurisdikci vojenských soudů a bylo s nimi nakládáno jako s nepřáteli v době války. Nejznámějším teroristickým činem bylo zavraždění cara Alexandra 1. března roku 1881.

Jak se dočítáme v knize známého historika a znalce ruského prostředí Richarda Pipesa měly mít tyto teroristické činy dva cíle. Jednak měly demoralizovat státní aparát, jednak měly ukázat rolníkovi, jak křehké je carské zřízení.² Autoritářský systém má podle Pipesa vždy tendenci reagovat na přímý akt přehnaně. To byl i případ carského režimu, ačkoli atentátníci byli nepočtení a jejich vliv na myšlení rolníků byl mizivý. Kolotoč řádění socialistických revolucionářů byl na přelomu 70. a 80. let 19. století poháněn snahou jednotlivců či malých společenství o destabilizaci režimu, což se jim nepodařilo i přes značné množství úspěšně dokončených atentátů. Do takové doby se narodil jeden z nejvýznamnějších a nejvlivnějších ruských myslitelů.

2.1 Vlastní životopis

Abychom pochopili dílo jakéhokoli autora, v našem případě filozofa, je nutné znát alespoň přibližně jeho životní osudy. Ještě lépe ho poznáme, pokud nám zanechal autobiografii. Berďajev nám své memoáry s názvem:

---

² PIPES, Richard. *Rusko za starého režimu*. Argo. Praha: 2004. Str.:361.

„Самопознание. Опыт философской автобиографии“(v češtině *Vlastní životopis*) zanechal, a my tak můžeme pohodlněji odhalovat podněty, které měly vliv na vytváření jeho osobnosti a na formování jeho myšlení. Tyto podněty měly pro Berdajeva specifický význam. Jak píše v předmluvě k *Vlastnímu životopisu* A.V.Vadimov: *„Následování logiky unikátního žánru filozofické autobiografie vede k tomu, že ve Vlastním životopise je oslaben právě autobiografický, a celkově memoárový prvek. Události vnějšího života, vlastního nebo společenského, mají pro Berdajeva hodnotu a význam pouze v souvislosti s jejich duchovním obsahem, který převyšuje vnější, tedy se zdroji a smyslem. A když filozof vypráví o nějaké skutečnosti své biografie, komentátor už často nemá co doplnit, protože podrobnosti, vynechané autorem, neznamenaají mnoho ve srovnání s podstatným existenciálním názorem na jev, názorem vycházejícím zevnitř jevu.“*³

Berdajevova autobiografie, kterou psal posledních osm let svého života, je důkladným popisem životní cesty člověka vystaveného dějinným zvrátům, válkám, vyhnanství i vězení. Je popisem osudu životem těžce zkoušeného intelektuála, který se (tak jako mnozí) nemohl navrátit do své milované vlasti. Autobiografie začíná logicky popisem dětství, popisem autorova vztahu k rodičům i k širší rodině. Pokračuje obdobím junáctví, kdy byl Berdajev žákem kadetní školy. Právě v této době, tedy ve věku svých čtrnácti let, v sobě Berdajev objevuje touhu zabývat se filozofií. Na dobu, kdy navštěvoval kadetku, ale filosof nevzpomíná s radostí. V jeho memoárech se můžeme dočíst o touze po nalezení přítele, se kterým by ho poutala láska k filozofii. Dokonce píše, že jeho vrstevníci ve škole byli hrubí a primitivní. Dočítáme se o Berdajevově nechuti k vojenské stádnosti, která se projevovala už v každodenních nástupech a cvičeních. To vše v Berdajevovi prohlubovalo pocit vlastní jinakosti.

2.2 Kyjev a Berdajevovo rodinné zázemí

Naopak s velkou dávkou nostalgie přemýšlí filozof o svém rodišti, o městě Kyjevě. V memoárech popisuje sad, který obklopoval rodný dům i monumentální stavby Kyjeva. Popisuje Kyjevsko-pečerskou lávru, jeden z

---

³ BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.:7.

nejvýznamnějších klášterů pravoslavné církve, nebo chrám svaté Sofie, který je vůbec největším chrámem východní křesťanské církve. Autor se také zmiňuje o své výbušné a prchlivé povaze, která byla dědictvím jeho rodu. Mluví o své nelásce ke všemu vojenskému, kterou si vybudoval na kadetní škole a o touze po studiu filosofie, která se mu později stala osudem. Svůj vztah k moci Berďajev charakterizoval takto: „*Měl jsem ovšem „panskou“ psychologii, moji předkové náleželi k „pánům“, ke vládnoucí vrstvě. Ale u mě se to spojovalo s neláskou k vládě a moci, s revolučními potřebami spravedlnosti a soucitu. Patřím ke kajícím se šlechticům, ačkoliv jednu dobu jsem usilovně bojoval proti takové duševní formaci*“. Píše i o svých stinných stránkách: „*Mým negativem byl Stavrogin. Často mě v mládí nazývali Stavroginem a pokoušen jsem byl v tom, že se mi to i líbilo (například „aristokrat v revoluci okouzlen“, příliš jasná barva tváře, příliš černé vlasy, tvář podobná masce). Bylo ve mně cosi stavroginského, ale překonal jsem to v sobě.*“⁴

Rod, ze kterého Berďajev pocházel, zaujímal v carském Rusku dosti významné postavení. Berďajevův praděd byl novorossijským generálním gubernátorem a jeho děd byl atamanem „Vojska donského“, kterýžto titul měl původ v mongolské, později kozácké hierarchii⁵. Otec Nikolaje byl kavaleristický důstojník, tak jako jeho předci. V dalším odstavci, ve kterém nastíníme nejenom Berďajevův pohled na vlastní rodinu, se ukáže, jaký vliv na jeho cítění a přemýšlení měla vojenská tradice jeho rodiny. Ze šlechtického rodu byla přirozeně i Berďajevova matka. Pocházela z rodu Kudaševových a vzhledem k tomu, že její matka byla z francouzského rodu Choisel, považovala se taktéž za Francouzku. Tato žena, jak píše Berďajev ve své autobiografii, se dokonce nenaučila používat spisovnou ruštinu. Veškeré dopisy psala ve francouzštině.

Berďajevova matka byla často nemocná a zavítala proto i se svým tehdy sedmiletým synem do Karlových Varů, mého rodného města, které bylo už

---

⁴ BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.: 22. Stavrogin byla postava z Dostojevského románu *Běsi*, který autor sepsal mezi lety 1871 a 1872. Román byl zfilmován známým polským režisérem Andrzejem Wajdou v roce 1988.

⁵ Kozáci byli elitní pohraniční jednotky chránící jižní hranice impéria. Úspěšní v boji proti kočovným Mongolům byli i díky převzetí jejich taktiky boje, vojenské správy a části výzbroje. Car pravidelně kozáky za jejich služby odměňoval, ponechával a rozšiřoval jim práva, přiděloval jim půdu a především je osvobodil od placení daní. Dokonce jim věnoval určitý druh samosprávy na územích, která obývali.

od pobytu cara Petra I. Velikého na přelomu 17. a 18. století mezi ruskými „cestovateli“ velmi oblíbené. Karlovy Vary byly na přelomu 19. a 20. století lázněmi vskutku světovými. „Světovost“ tohoto města vytvářeli samozřejmě jeho návštěvníci. Mezi těmi nechyběli světově proslulí spisovatelé, hudebníci, přírodovědci a samozřejmě i „hlavy pomazané“. Berďajev se tak mohl během své návštěvy v roce 1881 setkat například s Heinrichem Schliemannem⁶, významným obchodníkem a amatérským archeologem, který učinil své největší objevy na základě studia Homérova a Vergiliova díla.

Mladý Nikolaj navštěvoval nejdříve kadetní školu, přičemž měl možnost ji kdykoli opustit a jít studovat na pážecí školu⁷ v Petrohradě určenou pro potomky významných rodin. Ale Berďajev kadetku opustil a začal se připravovat na maturitní zkoušky, po kterých chtěl nastoupit na vysokou školu. Roku 1894 ukončil středoškolská studia maturitou a pokračoval studiem na vysoké škole. Začal studovat Kyjevskou přírodovědeckou fakultu a později přestoupil na fakultu právníkou.

V této době se projevuje Berďajevův charakteristický rys, kterým je neustálá revolta vůči zavedeným pořádkům a vůči nedotknutelným autoritám. Berďajev se aktivně zúčastňoval schůzí marxistů. Vyhnanství ve Vologodské gubernii v centrálním Rusku na sebe nenechalo dlouho čekat. Ovšem pro Berďajevovu filozofii mělo vyhnanství zásadní význam. Dochází u něj k náboženskému obratu a začíná „bohohledačské“ období, které až do jeho smrti neskončí. Své nábožensko-filozofické postoje jasně formuloval ve sborníku *Bexu* (česky Milníky), o kterém se ještě zmíníme v části věnované Berďajevovu pojetí filosofie.

Po návratu z vyhnanství se Berďajev oženil a přestěhoval do hlavního města Petrohradu. Zde se objevil v centru dění nejen kulturního a politického, ale i revolučního. O tom se přesvědčil v roce 1905, kdy byla před Zimním palácem krvavě potlačena demonstrace předznamenávající revoluci roku 1917. Kvůli značně napjaté situaci se car ještě roku 1905 rozhodl ustavit

---

⁶ BURACHOVIČ, Stanislav: *Karlovarské kalendárium*. Muzeum Karlovy Vary: Karlovy Vary 2010. Str.: 29.

⁷ Tuto školu bychom mohli (samozřejmě do určité míry) srovnat se světoznámou vysokou školou MGIMO ze sovětské éry, která vychovávala diplomatickou elitu Sovětského svazu a dnes vychovává elity Ruské. Škola byla založena roku 1944. Název je zkratkou pro Státní institut mezinárodních vztahů v Moskvě, rusky: *Московский государственный институт международных отношений, (Университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации*.

parlament; tedy Dumu⁸ (od ruského *думать* - myslet). Po dalším roce dochází ještě k úpravám ústavy, které vedou k jejímu dalšímu „zdemokratičtění“. Snahy posledního cara „Vší Rusi“ Mikuláše II. byly bohužel labutí písní starých časů.

Filozofický radikalismus 19. století s jeho poblouzněním části ruské společnosti, politická liberalizace poměrů na začátku 20. století, neutěšené poměry probíhající I.světové války s negativní bolševickou agitací a rozvratem armády vedly k únorovému politickému převratu v Rusku a nástupu slabé a desorientované vládní moci a vyústily v říjnu/listopadu téhož roku v puč a převzetí moci bolševiky. Tento dramatický převrat byl pak následován jednou z nejkrutějších a nejdelších občanských válek v celých dějinách, trvajících až do roku 1921.

Radikální změna, pauperizace a krutost společenských poměrů dopadla tvrdě i na Berďajeva. Do roku 1922 byl dvakrát vězněn. V roce 1918 dokázal založit „Svobodnou akademii duchovní kultury“ (rusky *Вольфил*), ale již v roce 1922 byl donucen opustit nově vzniklý Sovětský svaz. Nějaký čas žil Berďajev v Berlíně, kde s pomocí organizace YMCA⁹ založil „Náboženskou akademii“.

Velké množství ruských emigrantů se nacházelo v Paříži a k nim se Berďajev připojil v roce 1925. I zde byl filozof neobyčejně aktivní a obnovil vydávání časopisu „Путь“ (česky Cesta), který vycházel v rozmezí let 1926 až 1939. Francie poskytla Berďajevovi relativní klid na práci. Proto většina jeho filosofického díla vznikla právě tam. Nikolaj Alexandrovič Berďajev už se do své rodné země nikdy nepodíval, ovšem jeho dílo dokazuje, že se od Ruska ve svých myšlenkách nikdy neodpoutal. Zemřel v roce 1948 v Clamart u Paříže.

---

⁸ Duma je dolní komorou ruského parlamentu, dnešní název rusky: *Государственная дума Федерального Собрания Российской Федерации*.

⁹ *Young Men's Christian Association* – křesťanské sdružení mladých lidí. Založena 1844 Georgem Wiliamsem. Jedná se o nejstarší a největší mládežnickou organizaci na světě.

3 Berd'ajevův filozofický konstrukt

V úvodu jsem nastolili řadu otázek, na které v této práci chci odpovědět. Pro pochopení Berd'ajevova díla je jistě důležité jeho marxistické období, ale ještě důležitější, a pro jeho dílo podstatnější se nám jeví období „bohohledačské“. Na přesně formulované otázky typu: jaký byl vztah Berd'ajeva k socialismu, ve kterých bodech se s ruskými, potažmo evropskými socialisty shodoval, či rozcházel, zda jej vedla socialistická (marxistická) zkušenost k příklonu ke křesťanské filozofii a jak vypadal jeho křesťanský filozofický konstrukt, ovšem nelze odpovědět jednoduše. Zamyslet se musíme nad událostmi, které jsou při zkoumání změn v Berd'ajevově uvažování fundamentální. Mluvíme zde především o období Berd'ajevova vyhnanství ve vologodské oblasti. Tato událost totiž rozděluje dvě zdánlivě neslučitelné polohy Berd'ajevovy filozofie. Polohu socialistickou a polohu křesťanskou. Uvidíme, že celé filozofické dílo filozofa-aristokrata (myslíme tím jak rané socialistické, tak i pozdní křesťanské období) je silně prostoupeno dvěma motivy. Těmito motivy jsou důraz na individualitu a filozofický idealismus.

3.1 Marxismus

Důvody své přináležitosti k těmto filozofickým postojům nám objasňuje sám filozof ve své autobiografii. Berd'ajev se seznámil s myšlenkami ruského socialismu už na střední škole, ovšem až při studiu na vysoké škole začal nad socialismem přemýšlet systematicky. Zásadním je tedy pro Berd'ajeva rok 1894, kdy vstoupil na univerzitu v Kyjevě. V páté kapitole svého životopisu s názvem *Obrácení se k socialismu. Svět revoluční. Marxismus a idealismus*. se Berd'ajev zmiňuje o D.J. Longvinském. Byl Berd'ajevovým spolužákem na přírodovědecké fakultě a dokonce se stal filozofovým přítelem. To byl u samotářského Berd'ajeva, jak sám píše, jev zcela neobvyklý. Právě skrze svého přítele se Berd'ajev dostal do okruhu studentů sympatizujících s marxizmem. Berd'ajev viděl, že ruský socialismus je úplné novum a snažil se tedy definovat svůj vztah k tomuto hnutí. „*Marxismus označoval dokonale*

*novou formaci, byl krizí ruské inteligence. Na konci 90. let se vytvořilo marxistické hnutí, které mělo mnohem vyšší kulturní úroveň než ostatní hnutí revoluční inteligence. Byl to typ velmi málo podobný tomu, z něhož později vyšel bolševismus. Stal jsem se kritickým marxistou, a to mi dalo možnost zůstat idealistou ve filozofii. Pro staré ruské revolucionáře byla revoluce náboženstvím. Pro mne revoluce náboženstvím nebyla.*¹⁰

Podle dalších náznaků v autobiografii můžu konstatovat, že Berd'ajevovi se marxismus jevil jako mezinárodní (celosvětový) fenomén. Marxismus chápal ve svém raném období jako proud „poevropšťující“ myšlení ruské inteligence. Byl jím do značné míry „poblázněn“, tak jako většina ruské, ale i evropské inteligence přelomu 19. a 20. století. Ale již za několik málo let začal být Berd'ajevův přístup kritičtější. Ruskou inteligenci ještě carské doby popisoval Berd'ajev například takto: *„Inteligence je sto uvěřit jakékoli filosofii, avšak pouze s podmínkou, že bude obhajovat její sociální ideály a zároveň nekriticky odmítne každou, byť sebehlubší a sebepravdivější filosofii jen proto, že považuje svůj vztah k těmto tradičním hodnotám a ideálům za negativní, či jen kritický. Nepřátelství vůči idealistickým a nábožensko-mystickým směrům a ignorování původní ruské filosofie plné tvůrčích schopností je založeno na této „katolické“ psychologii. Všeobecný utilitarismus v hodnocení čehokoli a uctívání lidu, jednou rolnictva, jindy proletariátu se stává morálním dogmatem většiny inteligence. ... Ukázalo se, že falešná láska k člověku zabíjí lásku k Bohu, neboť láska k pravdě, stejně jako ke kráse a ke všem absolutním hodnotám, je vyjádření lásky k božství.*¹¹

V příspěvku do sborníku o ruské inteligenci s názvem Milníky se vyznal ze svého poblouznění a kritikou sebe sama a svých současníků chtěl dosáhnout revize ruského filozofického i politického diskurzu. *„Konzervatismus a zkostnatělost v duševním životě se u nás skloubily se zalíbením v novinkách, v nejnovějších evropských proudech, které však nikdy nebyly vnímány v celé své hloubce. Totéž se dá říci i o oblasti filosofie. Do očí bije především fakt, že vztah k filosofii byl stejně nekulturní jako vztah*

---

¹⁰ BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha: 2005. Str.: 142.

¹¹ BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofická pravda a „pravda“ inteligence*. (Článek ve sborníku Věchi.) Pavel Mervart, Červený Kostelec 2003. Str.: 20-24 .

k ostatním duchovním hodnotám. Filosofie ztratila samostatnost a utilitárně se podřídila společenským cílům. Výsadní, despotická nadvláda utilitárně-morálních kritérií a spolu s tím absolutní nadvláda lásky k lidu a proletariátu, zbožšťování lidu a pro něj užitečných zájmů, stejně tak jako útlak ze strany politického despotismu - to vše vedlo k tomu, že úroveň filosofické kultury je u nás velmi nízká, že filosofické znalosti a rozvoj filosofie byly mezi naší inteligencí velmi málo rozšířeny.¹² K tomuto kritickému přístupu se Berdajev musel teprve dopracovat. K přehodnocení názorů dospěl na základě svých zkušeností s myšlením ruské inteligence a na základě svého přiblížení se Bohu. Tento zvrát ovšem přišel až po roce 1898, kdy byl vyloučen z univerzity a poslán do vyhnanství.

Marxizmem se filozof zabýval i na sklonku svého života, zvláště v díle *Říše ducha a říše císařova*¹³. Toto pojednání bylo jedním z Berdajevových posledních děl, která stačil před smrtí v exilu napsat. Je pro nás zajímavé, protože o marxizmu zde může Berdajev psát vyzbrojen zkušeností. V roce 1947, kdy *Říše ducha a říše císařova* vyšla, byl Berdajev vyzbrojen nejen zkušeností s marxistickou filozofií, ale i s důsledky aplikace takové teorie v sovětském Rusku. Odhaduji, že člověk Berdajevova ražení měl enormní zájem a unikátní možnost sledovat důsledky použití deformovaného marxismu a hodnotit jej z vnějšku, tedy z exilu. V kapitole příznačně nazvané *Protiklady marxismu* se autor pokouší vysvětlit důvody, které vedly k zesilování pozice marxistické ideologie. *„Příčinou pozoruhodné dynamiky a působivosti marxistického komunismu je fakt, že má všechny znaky náboženství. Vědecká teorie a politická praxe by nikdy nemohly sehrát tak významnou roli. Mezi hlavní náboženské rysy marxismu patří jeho strohý dogmatický systém (třeba že si jinak zachovává praktickou pružnost), rozdělení na ortodoxii a herezi, zkosnatělost filosofie vědy, „svatá písma“ Marxe, Engelse, Lenina a Stalina, jež mohou být pouze vykládána, nikoli zpochybňována; rozdělení světa na dvě části: věřící vyznavače a*

---

¹² BERDĀJEV, Nikolaj. *Filosofická pravda a „pravda“ inteligence.* (Článek ve sborníku *Věchi.*) Pavel Mervart, Červený Kostelec 2003. Str.: 16.

¹³ Rusky: *Царство Духа и царство Кесаря.* Berdajev toto dílo sepsal v roce 1947, tedy rok před smrtí.

*nevěřící nepřátele; hierarchicky organizovaná komunistická církev s direktivami shora...*¹⁴

Berďajev se v této kapitole zabývá i marxistickou filozofií dějin a srovnává ji s křesťanskou filozofií dějin. Faktem totiž zůstává, že oba světonázory přinášejí vizi budoucího lepšího světa. Oba hlásají příchod „zlatého věku“. V těchto přístupech je podle Berďajeva shodně zastoupen prvek mesianizmu¹⁵. Tedy prvek očekávání vzniku nového řádu. Podle Bible má být nositelem těchto změn Ježíš Kristus při svém druhém příchodu na Zemi. Podle marxistických teorií má být nositelem těchto změn emancipovaný a hlavně jednotný proletariát.

Berďajev se na stránkách jedné ze svých posledních prací vyjadřuje k termínům používaným marxistickou filozofií. Jedním z těchto termínů je pojem proletariát. Autor v díle *Říše ducha a říše císařova* dokazuje, že proletariát v marxistickém pojetí vlastně neexistuje. Z filozofického hlediska se jedná o umělý konstrukt, protože v reálném světě nemá žádný předobraz. Proletáři totiž podle Berďajeva nemají žádné jednotné třídní vědomí, které jim přikládá marxistická filozofie. Berďajev zároveň nepopírá existenci dělnické třídy a nepopírá, že dělníci jsou v industriální době vykořisťováni. Podle mě chtěl Berďajev vyjádřit, že marxistická idea jednotnosti třídy, nebo jejího společného vědomí není založena na skutečném stavu společnosti. *„Dvě světové války ukázaly, že žádný Marxův internacionální proletariát neexistuje. Dělníci všech zemí se klidně navzájem zabíjeli. Marxističtí komunisté jsou zvláštním, téměř záhadným jevem. Vytvořili si svůj vlastní fiktivní, fantasmagorický, mýtický, abstraktně-geometrický svět. Vůbec nevnímají, jak složitá a mnohotvárná je ve skutečnosti lidská individualita. Přitom jsou však velmi aktivní a podařilo se jim vystrašit celý svět a přesvědčit ho o svém nutném vítězství. Marxistické učení ztratilo hodně ze své teoretické, poznávací hodnoty, ale o to více posílilo jako demagogický nástroj propagandy a agitace.“*¹⁶ Berďajev shromáždil v díle *Říše ducha a říše císařova* (a nejen v něm) argumenty podkopávající teoretické základy, na nichž je marxistická filozofie založena. Ale zároveň ukázal, že i přesto, že

---

¹⁴ BERĎAJEV, Nikolaj. *Říše ducha a říše císařova*. Pavel Mervart: Červený Kostelec 2005. Str.: 124

¹⁵ BERĎAJEV, Nikolaj. *Říše ducha a říše císařova*. Pavel Mervart: Červený Kostelec 2005. Str.: 118.

¹⁶ BERĎAJEV, Nikolaj. *Říše ducha a říše císařova*. Pavel Mervart: Červený Kostelec 2005. Str.: 115.

„proletariát“ je mýtus, oplývá tento mýtus značnou dějinnou dynamikou. „*Abstraktní myšlenky, z nichž se stávají mýty, mohou obrátit chod dějin, radikálně změnit společnost. Všechny revoluce byly založeny na mýtech.*“¹⁷

Nyní se ale navrátím k době, kdy se Berd'ajevův kritický duch teprve formoval. Berd'ajev začal během svého vysokoškolského studia přednášet referáty členům Kyjevského sociálně-demokratického výboru, kteří ho začali považovat za svého ideového vůdce. Tato přednášková činnost se záhy stala důvodem filozofova uvěznění a pozdějšího vyhnanství. V tomto kontextu jsou zajímavé autorovy pozdější poznámky z exilu, které můžeme vyložit jako autenticky prožitý popis změn v myšlení a jednání lidí aplikovaný na „odsouzené“ k životu pod jhem komunistické diktatury. „*Z osobní zkušenosti musím říci, že vězení ve starém režimu bylo více patriarchální a mírnější zařízení, než zdokonalené vězení v sovětském režimu. ... Ve starém režimu se vězeňská stráž skládala z poměrně dobráckých ruských vojáků, kteří neviděli v uvězněných nepřátele lidu, ale vlády. ... V sovětském, revolučním režimu vězeňská stráž viděla ve věznicích nepřátele lidu a revoluce a řízení vězení nebylo vůbec patriarchální, ale odráželo diktaturu a teror.*“¹⁸

Kyjevský sociálně-demokratický výbor byl roku 1898 rozpuštěn, přesněji řečeno všichni jeho členové včetně Berd'ajeva byli zatčeni a uvězněni. Období věznění nepopisuje Berd'ajev jako dobu skličující. Uvěznění socialisté považovali tento střet s mocí monarchie paradoxně za své vítězství. Berd'ajev ve svých pamětech píše, že věznění jej utužovalo na duchu a že v něm probouzelo duch kolegiality, tolik vzdálený jeho individualizmu. Po měsíčním věznění v Kyjevě byl Berd'ajev i jeho myšlenkoví souputníci posláni na tři roky do vyhnanství do Vologodské gubernie¹⁹. Vyhnanství se ovšem nerovnal věznění, a tak se socialisté scházeli i tam.

Po návratu z vyhnanství se Berd'ajev dále podílel na kulturním životě ruské inteligence. Působil v hlavním městě Petrohradě, kde přednášel liberálně-radikálním kruhům společnosti. Pro svůj idealismus a soustředění se na otázky duchovní se Berd'ajev vzdaloval od socialistů, se kterými začal polemizovat. Ve vztahu k revoluci zaujal zcela prorocká stanoviska, jak nám

---

¹⁷ BERD'AJEV, Nikolaj. *Říše ducha a říše císařova*. Pavel Mervart: Červený Kostelec 2005. Str.: 117.

¹⁸ BERD'AJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.: 144.

¹⁹ Dnes Vologodská oblast. Ta se nachází severně od Moskvy, na jihovýchod od republiky Karélie.

dokládá ve svém životopise: „*Malou revoluci roku 1905 jsem prožil mučivě. Považoval jsem revoluci za nevyhnutelnou a vítal jsem ji. Ale charakter, který přijala, a její morální následky mě odpudily a vzbudily ve mně duchovní reakci. Po této, ne zcela vydařené revoluci v podstatě skončilo hrdinské období v historii ruské inteligence. ... Je pro mne těžké plně přijmout jakoukoli politickou revoluci, protože jsem hluboce přesvědčen o skutečné revolučnosti osobnosti a ne masy, a nemohu přistoupit na to zrušení svobod ve jménu svobody, která se uskutečňuje ve všech revolucích. ... Ale toto znamená, že má skutečná práce je revolucí ducha, a ne politiky. ... Nepředstavoval jsem si, jako příliš mnoho dalších lidí, že velká revoluce v Rusku bude vítězstvím svobody a humánnosti. Dávno před revolucí v roce 1917 jsem psal, že tato revoluce bude nepřátelská vůči svobodě a humánnosti. Takový je tragismus ruského historického osudu.“²⁰*

Viděli jsme tedy, že Berdajevův vztah k socialismu byl značně ambivalentní. Marxovými myšlenkami byl Berdajev, tak jako množství tehdejších filosofů, značně ovlivněn. Avšak Marx se nestal, tak jako u mnohých, středobodem Berdajevova výzkumu. Fundamentálním prvkem Berdajevova života bylo hledání Boha, které filozof ztotožňoval s hledáním svobody.

3.2 „Bohohledačské“ období

Nyní se pokusím popsat Berdajevovu cestu k Bohu. Logicky začnu od filozofova dětství, od vlivu rodiny na formování Berdajevova vztahu k Bohu a k církvi. Jistě musíme uznat, že největší vliv na formování člověka mají, především v raném věku, jeho rodiče. Na konci devatenáctého století byli, velmi lapidárně řečeno, všichni lidé věřící. Samozřejmě existovali jedinci, kteří se považovali za ateisty, za dědice racionalisticky-osvíceneckého odkazu osmnáctého století. Tito lidé však byli výjimeční, protože podle mého názoru je spočívání v ateistické poloze vzhledem k lidské přirozenosti velmi obtížné, ne-li nemožné. Naše současná euro-americká společnost je silně sekularizovaná. Společnosti postkomunistické jsou ze zřejmých historických důvodů dokonce zcela duchovně zploštělé. A lidské hledání

---

²⁰ BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.: 164.

transcendentního se omezuje na placení televizním vykladačům budoucnosti a dalším šarlatánům, kteří dodávají lidem pocit, že přece jen existuje něco neuchopitelného, něco překračujícího naše chápání.

Berďajev ve *Vlastním životopise* zeširoka popisuje vliv rodiny na svůj duchovní růst i své obrácení se ke křesťanství, na své celoživotní hledání Boha. Filosofův otec vyrostl v církevně-mnišské atmosféře. Časté pústy v něm podle Berďajeva vystupňovaly nechuť k církevním strukturám i dogmatům. Otec byl, v intencích své doby a hlavně svého vysokého společenského postavení, voltairovcem a osvícencem. V jeho pochopení Boha se zračil deismus²¹. Berďajevova matka byla více Francouzskou nežli Ruskou. Ačkoli po otci pravoslavná, přejala matčinu katolickou duchovnost. Jinak prý neviděla mezi pravoslavím a katolictvím nijakých rozdílů. Sedmá kapitola Berďajevovy autobiografie s názvem *Obrácení se ke křesťanství. Náboženské drama. Duchovní setkávání se.*, začíná tvrzením, že filozof neměl žádné tradiční pravoslavné dětství, neměl ani žádné trvalé dojmy z velmi silně působící pravoslavné liturgie. Dokonce se mu, jak tvrdí, více líbil katolický ritus. Berďajev ale nevyšel z naivní ortodoxie, kterou chápal jako dědictví rodičů, jako něco daného. Z Berďajevova vyprávění můžeme cítit i jistou lítost z toho, že jako dítě neprožíval pravoslavnou bohoslužbu tak intenzivně, jak by si přál. Podařilo se mu to až v dospělosti.

Tuto lítost zcela chápu, protože hloubku pravoslavné liturgie znám. Je opravdu téměř nemožné odolávat atmosféře, která vládne v chrámu při pravoslavné bohoslužbě. Návštěva pravoslavného chrámu vsutku zasahuje všechny smysly modlícího se. Těžká vůně kadidla, polyfonní zpěv chóru a především po staletí neměněný průběh bohoslužby i způsob stavby svatostánků podtrhuje napjatou atmosféru setkávání se s Bohem.

Berďajev považoval pravoslaví, zcela oprávněně, za více iracionální a hůře definovatelné než katolictví či protestantismus. Ve větší iracionalitě pravoslaví viděl Berďajev její větší svobodu. A původ svobody viděl filozof u Boha. *„Ale tuto svobodu jsem neprožíval jako lehkost, ale jako těžkost. V tomto chápání svobody jako povinnosti, břemene, jako zdroje tragismu je*

---

²¹ Deismus je filosoficko-náboženský směr, který vykrytalizoval v Evropě v 17. století racionalistickou kritikou křesťanství. Tento směr uznává existenci Boha a jeho stvořitelskou funkci, avšak nevěří v boží zásahy na zemi. Lidé sami jsou držitelé a správci svého osudu. Deum ex machina v deistickém konstruktě tedy neexistuje.

mi zvláště blízký Dostojevskij. Právě zřeknutí se svobody vytváří lehkost a může dát štěstí poslušným „kojencům“. Dokonce hřích pocítuji ne jako neposlušnost, ale jako ztrátu svobody. Svobodu však cítím jako božskou. Bůh je svoboda a svobodu dává. On není vládce, ale Osvoboditel, Osvoboditel z otroctví světa. Bůh působí skrze svobodu a na svobodu. On nepůsobí skrze nezbytnost a na nezbytnost. On nenutí, aby byl uznán. V tomto je skryto tajemství světového života. Toto je prvotní náboženská zkušenost, popletená a zkreslená vrstvami světové nezbytnosti.“²²

Ale Bůh a s ním i svoboda se začaly ve vznikajícím sovětském Rusku vytrácet. Na přelomu let 1918 a 1919 mohl Berďajev stále ještě působit ve veřejném životě. Sovětský stát se začal během neklidu občanské války pomalu konsolidovat. Mnoho času již Berďajevovi v jeho vlasti souzeno nebylo. Přesto, nebo právě proto, vystupňoval svoji snahu o působení v ruských intelektuálních kruzích. V tomto období se Berďajev často zúčastňoval schůzek intelektuálů, které ho ale neustále přesvědčovaly o prohlubující se krizi duchovního života. Odklon novodobé společnosti od Krista vysvětloval filozof na jedné z debat s anarchistickými intelektuály. Referát, který přednesl, byl později vydán pod názvem „*O hodnotě křesťanství*“. Odpadnutí od víry zde Berďajev vysvětloval spíše z psychologického hlediska. „*Křesťanství je náboženství lásky, avšak je hodnoceno podle zloby a nenávisti křesťanů. Křesťanství je náboženství svobody, avšak soudí se o něm podle násilí, které křesťané páchali v dějinách. Křesťané kompromitují křesťanství...*“²³

Dalším argumentem při obhajobě pravdivého křesťanství bylo Berďajevovo tvrzení, že deformován byl i pohled na církev. Tu lidé chápali jako instituci. Jako něco vnějškového, co je ve své podstatě zkažené. Zkaženost církevních představitelů vztahovali kritici i na samotnou církev.

3.3 Vztah církve s okolní realitou

A tak se dostáváme k dalšímu problému, který Berďajev intenzivně zkoumal. Byl to problém vztahu církve s okolní realitou. Při řešení tohoto problému podroboval kritice rozšířený názor, který chápal církev jen jako

---

²² BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.:205.

²³ BERĎAJEV, Nikolaj. *O hodnotě křesťanství*. Větrné mlýny: Brno. Str.: 3.

hierarchizovanou institucí. Tento pohled se nám zdá vcelku přirozený. Církev je ve skutečnosti institucí, jejíž představitelé vždy využívali, či zneužívali svých práv. To Berdajev věděl velmi dobře i vzhledem ke své dřívější exkomunikaci. Církev ale nechápal tak jednostranně. Přemýšlení o církvi chtěl očistit od nánosů svěskosti. Chápal jí především jako materiálně neuchopitelnou skutečnost. „*Podstata církve je duchovní. Církev náleží duchovnímu světu, nikoli světu přirozenému. To však neznamená, že by se církev nevtělovala a viditelně neprojevovala v přírodním a dějinném světě, že by zůstávala neviditelnou.*“²⁴ Další vlastnost, kterou Berdajev přisuzuje církvi je Sobornost²⁵. Je to vlastně způsob vnímání duchovních zkušeností. Berdajev je přesvědčen, že při duchovním setkávání s Kristem skrze církev (jako metafyzickou platformu pro tato setkání), se člověk setkává i se všemi, kteří podobnou zkušenost zažili. Tento člověk se chce setkat s Kristem, ale zároveň se setkává i s „*celým křesťanským světem, s apoštoly, světcí, s bratry v Kristu, živými i zemřelými. K církvi patří nejen žijící pokolení, ale i všechna pokolení zemřelá, i ta žijí spolu s církví, s nimi se všemi trvá skutečné společenství. Toto je bytostný projev církve.*“²⁶

Z četby Berdajevových spisů je patrné, že tento filozof nebyl v myšlenkovém vleku žádných autorit. Berdajev byl nonkonformní myslitel, ale chápal původní podstatu církve „*jako duchovního organismu, jako mystického těla Kristova.*“²⁷ Tato tvrzení jsou zcela v intencích Berdajevovy křesťanské personalistické filozofie. Podle našeho názoru filozof v tomto referátu naléhal na každého jednotlivce, aby sám nahlédl do svého nitra a pokusil se hledat Boha tam. Pokud by se každá část těla pokoušela o svou nápravu, i tělo jako celek by bylo zdravější.

Během referátu neopomněl Berdajev zmínit svůj názor na rozdíly mezi komunizmem a křesťanstvím. (I komunismus se mohl stát svého druhu náboženstvím). Obě náboženství chtěla docílit nějakého ideálního stavu společnosti. Obě náboženství prorokovala rovnost. Jedno před Bohem, druhé před člověkem. Ale Berdajev ukazuje zásadní rozdíly v deklarované cestě

---

²⁴ BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobodného ducha*. Pavel Mervart: Červený kostelec: 2009. Str.: 176.

²⁵ Můžeme přeložit jako soudržnost, či příslušnost k církvi, resp. k chrámu.

²⁶ BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobodného ducha*. Pavel Mervart: Červený kostelec: 2009. Str.:177.

²⁷ BERĎAJEV, Nikolaj. *O hodnotě křesťanství*. Větrné mlýny: Brno: 1998. Str.: 9.

k dosažení tohoto ideálu. „V *Evangeliu, v Kristových přikázáních, v učení církve, v příkladech světců, v lidech, kteří dokonale uskutečnili křesťanství, najdete blahou zvěst o příchodu Božího království, výzvu k lásce, pokoře, sebeobětování, k službě bližním, k čistotě srdce, a nenajdete zde výzvy k násilí, zlobě, pomstě, nenávisti, kořistění, U Marxe, inspirátora komunizmu, najdete v jeho samotné teorii, v jeho ideologii, výzvy k násilí, k zlobné nenávisti jedné třídy proti druhé, výzvy k pomstě, kořistnickému boji za své zájmy, ale pranic nenajdete o lásce, sebeobětování, pokoře, duchovní čistotě.*“²⁸

3.4 Theodicea

Berďajev zkoumal i problém theodiceje²⁹, který je jedním z nejdůležitějších a nejzkoumanějších fenoménů filozofie a teologie. Otázkou je, jak se vyrovnat s utrpením na zemi, kterému Bůh nezabraňuje. Při řešení tohoto problému si Berďajev vypomáhá Dostojevským. Středobodem Dostojevského zájmu totiž je utrpení a vyrovnávání se s utrpením. Každá jeho literární postava prochází přerodem skrz utrpení. S touto zkušeností ovšem nakládá každá po svém. Berďajev, který si vypůjčuje Dostojevského přístup, si tedy myslí, že to, co rodí utrpení, je svoboda. Ani jeden z myslitelů nechce svět bez svobody, a tedy bez utrpení. Stejně tak nechtějí svět bez utrpení, ale i bez zápasů o dobro.³⁰ Bůh je pro mnoho lidí i pro učení křesťanských církví ekvivalentem moci a síly. Pro Berďajeva tomu tak není. Chápe kategorie moci a síly jako sociologický konstrukt. Jako produkt „sociologických domluv či sugescí“³¹. Moc a síla jsou podle Berďajeva kategoriemi aplikovatelnými například na stát. Stát má ovšem podle filozofových slov v poměru k Bohu nízký základ. Proto nejsou kategorie jako moc a síla převoditelná na uvažování o Bohu. Bůh nemá moc a sílu.

Berďajev byl zcela jistě nonkonformní myslitel, který šel vždy proti dobovému filozoficko-teologickému diskurzu. To se zračí i v jeho pohledu na Písmo svaté. Berďajev totiž o něm neuvažuje jako o svatém, tedy vzniklém

---

²⁸ BERĎAJEV, Nikolaj. *O hodnotě křesťanství*. Větrné mlýny: Brno: 1998. Str.: 8.

²⁹ Poprvé použil tento pojem G.W.Leibnitz roku 1710. Je to ovšem starší filosofický problém týkající se ospravedlnění Boha vzhledem k existenci zla na světě.

³⁰ BERĎAJEV, Nikolaj. *Ruská idea*. Oikoymenh: Praha: 2003. Str.: 75.

³¹ <http://www.kkovalev.ru/Berdiaev.htm>

z Božího vnuknutí. Dokonce píše, že považuje zbožštění Písma za vrcholnou formu modlářství. To je zcela v nesouladu k učení všech tradičních křesťanských církví.

Celkový obraz o Berďajevově životě jsme již podali, avšak období jeho působnosti v zahraničí si v dalších odstavcích ještě přiblížíme. Považujeme ho totiž za nejdůležitější už jen proto, že v zahraničí vytvořil Berďajev většinu svého filozofického díla. Na příkladu Berďajeva si navíc můžeme ilustrovat život vyhnané ruské inteligence. Poznáme, že teprve za hranicemi jejich vlasti bylo umožněno literátům, filozofům a vědcům pokračovat v jejich díle. Poznáme, že teprve tam (v zahraničí) došli uznání i vysokých vědeckých postů. Berďajevova druhá polovina života nám to ostatně skvěle dokládá.

4 Berd'ajev a jeho možnosti uplatnění v emigraci

Rozkaz o vyhoštění značného počtu intelektuálů i jejich rodin přišel roku 1922. Právě v tomto roce byl vytvořen Sovětský svaz. Bolševická vláda se v Moskvě plně etablovala. Bělogvardějci i jiné protibolševické frakce byly po krvavé občanské válce zcela eliminovány. Státisíce lidí byly okolnostmi donuceny opustit svou vlast. My se ovšem zaměřujeme na osudy intelektuálů, kteří vycestovali na takzvaných parnicích filozofů na přímý rozkaz Leninův. Lenin sám vybíral nepohodlné intelektuály, které donutil vycestovat³². Můžeme se ptát, proč nebyli prostě zabiti. Odpovědí by mohl být strach Lenina z reakce západu. Vyhoštění, a zvláště Berd'ajev, si totiž stačili svou prací vybudovat na západě značné renomé. (To se potvrdilo po usazení ruských intelektuálů na západě, kdy byli zaměstnáváni na univerzitách a aktivně se podíleli na kulturním i vědeckém životě té které země.) Nechceme implikovat představu Lenina jako člověka, kterému záleželo na názoru ostatních států, nebo kterému záleželo na osudu vlastních lidí. Bylo tomu právě naopak. Ale „gesto nezabití“ několika intelektuálů v prvních dnech fungování nového státu mohlo mít význam pro zahraniční vztahy se západními mocnostmi.

Berd'ajev si uvědomoval, možná lépe než ostatní, že nový komunistický režim bude nepřátelský vůči svobodnému vyjádření názoru. Jistě předpokládal, že tento režim se bude prosazovat násilím. I přesto chtěl ve své rodné zemi zůstat. Všichni tehdejší myslitelé si přáli modernizaci Ruska, ale Berd'ajev upozorňoval, že tato modernizace přinese jen škody, pokud bude vedena „*petrohradskou byrokratickou myslí po evropské sekulární, racionální a technokratické cestě*“.³³ Ale faktem, který Berd'ajev jistě nesl velmi těžce, bylo ustanovení takzvané „Živé církve“. Zcela nevhodný název pojmenovával pravoslavnou církev, zreorganizovanou za účelem lepší kontroly státu (nebo přesněji řečeno komunistické strany). Lenin věděl, že nemůže zrušit pravoslavnou církev ze dne na den. Ta byla již po staletí

---

³² CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 17.

³³ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 32.

inkorporována do organizmu ruské společnosti. Církev chtěl Lenin dostat pod přímou kontrolu státu a postupně omezovat její duchovní vliv. Tak vznikla spolu s novým státem i nová církev, jejíž představitele mohl Berd'ajev i jiní považovat za kolaboranty s komunizmem. V čele „Obnovitelského hnutí v ruské pravoslavné církvi“³⁴ byl Alexandr Vvděnskij³⁵. Po tomto rozhodnutí vlády už Berd'ajev ztratil naději ve své poklidné setrvání ve vlasti.

Deportaci inteligence v roce 1922 a 1923 předcházela proces, který Lesley Chamberlainová ve své knize *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence* nazývá Papírovou občanskou válkou. „*Válka mezi bolševiky a jejich kritiky vedená v tisku v prvních letech po revoluci potřebuje jméno, aby byla zdůrazněna její důležitost. Může se nazývat Papírová občanská válka, protože předcházela občanské válce (1917-1920), vojenskému konfliktu, který v příštích třech letech rozsekal Rusko na kusy. Pro zdůraznění tohoto boje myšlenek je třeba vidět krutý boj mezi rudou a bílou armádou jako centrum širší kampaně – trvající od roku 1917 do roku 1922 – na zničení opozice proti bolševizmu mezi lidem všeobecně a zvláště pak mezi inteligencí. To je historicko-politický rámec, který předkládám v této knize a který dává vyhnání smysl.*“³⁶ Papírová občanská válka probíhala na stránkách periodik, knih i pamfletů současně s občanskou válkou vedenou zbraněmi. Základem pro sestavování seznamů nežádoucích osob určených k deportaci se pro Lenina staly zkušenosti z papírové války. Příslušníci inteligence, kteří se v této „válce“ angažovali proti bolševikům a ideologii komunizmu, si mohli být jisti, že se na seznamech lidí určených k deportaci objeví také. Protikomunistickou inteligenci sjednocoval její budoucí nelehký osud, ale jednotná ve svém odporu proti etablovanému režimu v žádném případě nebyla. Jednotlivé organizace a kvazipolitická uskupení uspokojivě popisuje kromě Chamberlainové i Martin Malia ve svém obsáhlém díle *Sovětská tragédie*³⁷.

Leninův rozkaz o vyhnání členů inteligence a jejich rodin se týkal více než dvou set lidí. Tito lidé se do emigrace dostávali různými způsoby. V roce

---

³⁴ Rusky: Обновленческого движение Православной Российской Церкви

³⁵ http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_2271

³⁶ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.:. 47.

³⁷ MALIA, Martin. *Sovětská tragédie*. Argo: Praha: 2004. Str.:85.

1922 se část vyhnané inteligence dostala do emigrace na palubách německých parníků *Oberbürgermeister Haken* a *Preussen* z Petrohradu do Štětína. Další intelektuálové, které postihl Leninův rozkaz, se během roku 1923 dostávali vlaky do Rigy, nebo byli převezeni lodí z Oděsy do Konstantinopole. Filozof Berdajev se ženou cestovali do emigrace na lodi *Oberbürgermeister Haken*. Plavby na této lodi se zúčastnilo 25 členů ruské inteligence s rodinami. Šlo tedy zhruba o 75 lidí, mezi kterými se nacházeli kromě Berdajeva ještě například filozofové a teologové Nikolaj Losskij³⁸ a Sergej Bulgakov³⁹, nebo světoznámý sociolog Pitirim-Sorokin⁴⁰. Emigranti si museli parník sami pronajmout a zaplatit.⁴¹ Po příjezdu do Štětína se emigranti rozhodli usadit v Berlíně.

4.1 Berlín

Berlín byl už tehdy městem s početnou ruskou diasporou. Nacházeli se zde emigranti ještě z dob carského Ruska, ale i pozdější. Berdajev strávil v Německu dva roky života. Z jeho vlastních zápisků je patrné, že se v emigraci dosti trápil. Jednak proto, že nemohl působit ve své milované vlasti a také proto, že ho Rusové v berlínské diaspoře nechtěli přijmout. Důvodem averze k celé skupině emigrantů byl jejich příjezd z již mezinárodně uznaného Sovětského svazu. Mezi berlínskými krajany se dokonce šířily domněnky, že tito nově přišedší jsou Leninovými agenty, kteří byli vysláni za účelem rozbití zahraniční „opozice“. Nejspíše se stejně jako my podivovali nad tím, že emigranti z lodí filozofů nebyli prostě zastřeleni.

Nicméně i přes tuto epizodu došlo k několika setkáním s představiteli berlínské bílé emigrace. Sám Berdajev se setkal s vůdcem bílého hnutí, ekonomem a filozofem Petrem Struven⁴². Struve se s Berdajevem znal už z mládí, kdy oba dva propadli šálivému kouzlu marxizmu. Ovšem v emigraci se rozkmotřili a přerušili styky. Struve jako protibolševický radikál, kterým byl ostatně Berdajev taktéž, nemohl například pochopit Berdajevův názor z roku

---

³⁸ Nikolaj Losskij (1870-1965) byl filozofem z okruhu personalistů. Přeložil do ruštiny Kantovu Kritiku čistého rozumu. Tento překlad se stal pro další ruské překlady vzorem.

³⁹ Sergej Bulgakov (1871-1944) byl filozof a pravoslavný teolog. Od roku 1906 poslanec Dumy.

⁴⁰ Pitirim Sorokin (1889-1968) byl sociolog a teoretik kultury. Založil na Harvardově univerzitě katedru sociologie.

⁴¹ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.:20.

⁴² Petr Struve (1870-1944) byl ekonom a filozof, poslanec Dumy, později za Wrangelovy vlády byl ministrem zahraničních věcí.

1922, kdy se filozof vyjadřuje kladně k otázce mezinárodního uznání sovětské moci. Tedy pokud bude sovětské Rusko zařazeno do světového dění, budou zmírněny nejhorší stránky bolševizmu.

Přes počáteční neshody s bílou emigrací se Berďajev rychle zapojil do kulturního života diaspory. To se projevilo v založení takzvaného *Ruského vědeckého institutu* už roku 1922. Byla to v podstatě platforma pro kulturní a vědecký život ruské inteligence v Berlíně a Berďajev se stal jedním z děkanů institutu. Vedl kurzy historie ruského myšlení a kurzy etiky. Za krátkou dobu vznikla ještě další instituce. Byla to *Religiózně-filozofická akademie*, jejíž vznik inicioval sám Berďajev za podpory v Německu působící americké organizaci YMCA. Filozof akademii chápal jako pokračovatelku předrevoluční moskevské *Svobodné akademie duchovní kultury*. Akademie pořádala každý měsíc cyklus přednášek, které se často týkaly osudů Ruska po bolševické revoluci. Pro nás může být zajímavé, že první sjezd akademie se konal v Československu, konkrétně v Přerově.

V příspěvcích, které zaznívaly na sjezdech, se ovšem jasně zračila názorová roztříštěnost ruské emigrace. Roztříštěnost se projevila i ve vydávání různých emigrantských periodik. Nejvlivnějším periodikem tvořeným z příspěvků ruských emigrantů byly noviny *Kormidlo (Ruř)*.⁴³ Noviny se zabývaly politickými i společenskými otázkami aktuálními pro ruskou emigrantskou skupinu. Mimo jiné ale otiskovaly i básně známých básníků Bunina a Nabokova⁴⁴. Tyto noviny se krátce před zánikem nazývaly *Naše doba*. Další periodikum neslo název *Dny*. Tyto prorepublikánské noviny vedl Kerenský⁴⁵. Do politické sekce tohoto periodika přispíval i výše zmiňovaný Sorokin.

Berďajev se i díky svému až nerusky vypjatému individualizmu necítil mezi krajany příliš dobře. Snáze si myšlenkové spřízněnce získával mezi domácími německými mysliteli. Spřátelil se například s významným německým filozofem Maxem Schelerem⁴⁶, nebo s Hermannem

---

⁴³ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 211.

⁴⁴ Ivan Bunin (1870-1953), zemřel v exilu v Paříži. V roce 1933 získal Nobelovu cenu za literaturu. Vladimir Nabokov (1870-1922) byl otcem známějšího Vladimira-romanopisce.

⁴⁵ Alexandr Kerenský(1881- 1970) zemřel v exilu v Londýně. Před rokem 1917 byl vlivným politikem provizorní předrevoluční vlády.

⁴⁶ Max Scheler (1874-1928) byl německý filozof a sociolog. Ovlivněn novokantovci a fenomenology.

Keyserlingem⁴⁷. V Berlíně se setkal též s Oswaldem Spenglerem⁴⁸, jedním z největších duchů té doby a velkým inspirátorem ruského myšlení v emigraci. V očích těchto mužů byl Berďajev jediným ruským filozofem, kterého považovali za Evropana. Berďajev byl jakoby rozkročen mezi východem a západem. Díky svým zkušenostem dokázal postihnout rozdíly mezi duchem „Západu“ a duchem Ruska: *„Proto v ruské přírodě, v ruských domech, v ruských lidech jsem často cítil děsivost, tajemno, což necítím v západní Evropě, kde jsou elementární duchové spoutáni a zakryti civilizací. Západní duše je mnohem více racionalizovaná, uspořádaná, organizovaná rozumem umělé civilizace, než ruská duše, ve které vždy zůstává iracionální, neorganizovaný a neuspořádaný prvek. Proto je ruský duševní život více vyjádřen a je vyjádřen ve svých krajních prvcích, než duševní život západního člověka, který je více zakrytý a potlačený normami civilizace. Západní lidé musí být tímto ohromeni, když čtou ruskou literaturu, a to nejen Dostojevského a Tolstého, ale i Turgeněva a Čechova. Rusové jsou mnohem více sociabilní (ne sociální v normativním slova smyslu); mají větší sklon a schopnost ke stýkání se než lidé západní civilizace. Rusům chybí podmíněnost ve stýkání se. Mají potřebu vidět se nejen s přáteli, ale i s dobrými známými, dělit se s nimi o myšlenky a prožitky, přít se.“*⁴⁹

Při svém pobytu v Německu a později též ve Francii si udělal Berďajev obrázek o tamních lidech (inteligenci) podle toho, jak se k němu během emigrace chovali. V autobiografii píše, že Němci se ihned po jeho příjezdu velmi zajímali o osudy ruských emigrantů, ale také jim aktivně pomáhali při přechodu do „normálního“ života. Naproti tomu Francouzi byli v Berďajevových očích velmi uzavření. Byli přesvědčeni o univerzálnosti své kultury a nezajímali se absolutně o jiné typy kultur. Musíme uznat, že něco pravdy na Berďajevově tezi o sebestřednosti Francouzů bude.

4.2 Paříž

Do Paříže přijel filozof v roce 1924, a ihned navázal na práci, se kterou začal v Německu. Religiózně-filozofická akademie byla přemístěna do Paříže

---

⁴⁷ Hermann Keyserling (1880-1946) byl německý filozof. Za manželku si vzal vnučku Otto von Bismarcka.

⁴⁸ Oswald Spengler (1880-1936) byl německý myslitel. Nejznámější dílo je Zánik Západu, což je srovnávací studie civilizací a kultur.

⁴⁹ BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. Str.: 308.

a její činnost byla záhy rozšířena. Navíc Berďajev začal v rámci akademie vydávat časopis „Путь“ (česky Cesta). Ten se stal bází pro vyjádření názorů ruských náboženských myslitelů. Časopis byl vydáván plných 14 let, tedy do doby, kdy Paříž a celá Francie padla do rukou nacistů.

Lesley Chamberlainová ve své knize *Parník filozofů* prezentuje i některá statistická data, která se týkají počtu emigrantů ruského původu žijících v Paříži. Chamberlainová uvádí, že mezi lety 1921 a 1931 se počet členů ruské diaspory zdvojnásobil. Podle oficiálních údajů, které jsou podhodnocené, měla tato diaspora až 82 000 osob.⁵⁰ Příchodem první vlny emigrantů po vzniku SSSR se společenský život ruské diaspory v Paříži, ale i jiných emigrantských centrech ruské inteligence (jako byl Bělehrad, Berlín, Praha a později i New York), velmi rozšířil. Kromě výše zmiňované Berďajevovy Religiozně-filozofické akademie vznikla v Paříži i Francouzsko-ruská univerzita a Pravoslavný teologický institut a seminář. Tato univerzita vznikla již v roce 1925.⁵¹ Tedy pouze rok po příchodu velké části ruských emigrantů z Berlína. Byl to strach z budoucích osudů výmarské republiky⁵², který uspíšil rozhodnutí řady emigrantů o přesídlení do Paříže a jiných měst. Důvodem odchodu z Berlína, jak ve své knize naznačuje Chamberlainová, byla pro mnohé také inflace německé měny. Emigranti se svými úsporami vyžili v Německu stále obtížněji.

Ruská inteligence zakládala v cizině školy všech stupňů především pro posluchače, kteří se etablovali přímo z emigrantských kruhů. Znamená to, že tyto školy navštěvovali především děti emigrantů narozených ve vlasti, ale i v diaspoře. Můj děd z otcovy strany, který byl synem pravoslavného kněze z ruského gubernského města s názvem Piotrkow-Tribunalski, navštěvoval ruské gymnázium v Praze.⁵³ Učitelský sbor tohoto gymnázia sestával povětšinou z vysokoškolských učitelů předrevolučních ruských univerzit a studenty byli děti emigrantů usídlených v Československu, ale i děti emigrantů usídlených v dalších evropských zemích.

---

⁵⁰ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 231.

⁵¹ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 232.

⁵² Název je odvozen ze jména města, kde se sešel německý parlament poprvé po I. světové válce. Stalo se tak v roce 1919.

⁵³ KARPOWICZ, Jiří. *Zápisky Karpowiczů*. Str.:67.

Ale i francouzské elity si vážily ruských emigrantů. Nejznámější francouzská univerzita Sorbonne přijímala některé emigranty, kteří následně vedli přednášky a semináře týkající se ruských dějin, nebo literatury a filozofie. Sorbonne organizovala i mnoho veřejně přístupných přednášek na kterých prezentovali svou práci ruští emigranti vzdělaní v různých oborech. *„Témata ruských přednášek o historicko-filozofických otázkách na Sorbonne byla rozmanitá a lákavá. V akademickém roce 1924-1925 to byly mimo jiné přednášky Lva Šestova o Pascalovi a Dostojevském či Alexandra Koyré o „Vladimiru Solovjovovi a jeho současnicích“. Ve stejném týdnu, kdy Konstantin Močulskij přednášel o „Puškinovi a jeho plejádě“, se konalo jevištní představení Tolstého posledního románu Vzkříšení v ruštině.“*⁵⁴

---

⁵⁴ CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Mladá fronta: Praha: 2009. Str.: 232.

5 Závěr

Během práce na tomto tématu jsem pochopil mnoho dějinných zvrátů na základě studia života a díla jednoho z největších ruských moderních myslitelů. 20. století bylo nejrychlejší v dějinách. Bylo vyplněno nejkrutějšími válkami a nejneuvěřitelnějšími totalitními režimy. Mohlo by se dokonce zdát, že i díky překotnému technickému rozvoji, který byl zneužit ve válečné mašinerii, se člověk člověku stal vlkem. Ovšem přirovnávání člověka ke zvířeti není zcela přesné. Zvíře totiž, stejně jako celá příroda, není hodné ani zlé. Chová se pouze v rámci své přirozenosti. Člověk se ale své přirozenosti vzdálil nejvíce právě během 20. století. Rychlost rozvoje technických možností totiž nekoresponduje s rychlostí rozvoje člověka a jeho myšlení. Berdajev ve svém díle apeloval na zachování některých odkazů minulosti, které by pomáhali rozvíjet to dobré v člověku. Nová doba některé hodnoty relativizovala. Víru v Boha vyměnila ve víru v člověka, i když ta se musela otřást v základech po krvavých světových válkách. Důraz kladl Berdajev na svobodu jednotlivce (Svobodu viděl v Bohu, který nenaléhá, aby byl uznán), právě proto, že jí bylo ve 20. století tak málo.

Osudy ruských lidí, kteří museli z politických důvodů opustit svou vlast, jsou často velmi tragické. Tato tragika vyplývá především ze stesku po staré vlasti. To nám ostatně dokazuje i ústřední postava této práce. Žádný emigrant z lodi filozofů se do své vlasti už nikdy nevrátil. Ale všichni se aktivně zapojili do společenského života, pokračovali ve své práci a dosahovali v ní skvělých výsledků. Pitirim Sorokin se stal jedním z největších sociologů své doby působících na Harvardově univerzitě. Nikolaj Losskij přednášel filosofii a teologii na Ruském pravoslavném semináři v New Yorku. Další teolog a filosof z lodi filozofů Sergej Bulgakov zakládal Pravoslavný teologický institut v Paříži. Všichni jmenovaní několik let žili a pracovali i v Masarykově Československu. Nikolaj Berdajev svým dílem ovlivnil celý filozofický proud francouzského křesťanského existencializmu. Jeho filozofie má jasně moralizující charakter. Berdajev se už ve své době stal „svědomím“ velkého národa procházejícího velkým utrpením. Jeho osoba se

skrze jeho dílo stala hlavním ideologickým nepřítelem nového sovětského státu, a zároveň symbolem svobodného myšlení a vyjádření pro všechny odpůrce totality v jakékoliv formě.

6 Rusumé

Nikolay Berdyaev was born in 1874 in Kiev. Kiev was a capital city of province of Russian Empire in that time. Provinces of Russian Empire were called Gubernia. Berdyaev was born into an aristocratic family. His grandfather was an officer of Tzars special army troops. This troops are known as Kazaki. Their goal was to protect Southern boarder of Russian Empire, which was constantly threatened by hords of Turko-tatars raiders. Berdyaev's family had a great military past. But this fact had very small influence on Berdyaev's life. Nevertheless his high school education started in Cadet school for aristocratic children. He spent there a few years. In that period he discovered and studied the greatest philosophers, such as Kant and Hegel. This experience determinated his future profesional life. In 1894 he entered the Kiev University. He studied Philosophy and became a marxist. Marxism was very popular among educated russians. And Berdyaev explains in his later works reasons of this popularity. In his opinion was marxism adopted by russian intellectuals without criticism. It was adopted like a contemporary European philosophical course, which used to be good only acording to its europeanism. But Berdyaev was crazed by marxism too. In 1898 he was expelled from university for his marxistic opinions. And he was not only expelled, he was even sent to exile in central Russia.

And here started his God-finding period of life. He spent three years there, and he became serious, but thinking christian (ch. with doubts). In 1904 he married his long term friend Lydia Trusheff and they moved to St. Petersburg, which used to be a capital city of the Empire. Berdyaev participated fully in intellectual life of this great city. His work called Philosophic Verity and Intelligentsia Truth became a part of Vekhi collection of articles. It was issued in 1909. This collection of articles was strictly banned by communistic regime. Actually the whole Berdyaevs work was banned in Soviet union till the fall of this evil empire.

And this is the right time for intoducing Berdyaevs philosophical system and radius of his philosophical interests. He was a believer in Orthodox

Christianity, but was often critical to the institutional church. Church or state or any other authority, except God, is institution, which limited freewill in Berdyaevs opinion. Berdyaev was accused of blasphemy by the Holy Synod of the Russian Orthodox Church. Punishment for that crime was an exile in Siberia. But the World War and the Bolshevik Revolution prevented Berdyaev from the trial. Berdyaev was interested on several philosophical themes, or we can say philosophical constructs. He studied themes like slavery and freedom (not physical, but mental or spiritual), solitude and society, he studied Dostoevski- one of the greatest Russian thinkers. But his essential work was called "*The Russian Idea*". This work was realeased in 1946. First English edition was released only one year later. In this work Berdyaev tried to investigate, if there are some specialities in Russian approach to life, to God and to the other nationalities. He tried to prove, that Russians are different, that they had special task in this World. He shows, that it is related to something we called Messiah complex. But I know,that all great nations suffered from that complex.

Berdyaev could not accept the Bolshevik regime, because of its authoritarianism and the domination of the state over the freedom of the individual. And he was not alone. In 1922 was Berdyaev and his wife among selected people, who were send into exile on the boat later called The Philosophers Ship. At first Berdyaev and the other emigrants went to Berlin. Later he moved to Paris, because of doubts about future of Weimar's republic. Berdyaev was very active in exile. There he published a great amount of his works, and he was founder of plenty of organizations for compatriots. He died in 1948, and he was burried in Paris. He never saw his homeland again. This fact tortured him the whole life. He really loved his motherland, as other exiled did.

7 Použitá literatura

RÁDL, Emanuel. *Dějiny filosofie*. Praha: Votobia: 1999. ISBN 80-7220-064-X

BRUGGER, Walter. *Filosofický slovník*, Praha: Naše vojsko: 1994. ISBN 80-206-0409-X.

HOLZHEY, Helmut; RÖD, Wolfgang. *Filosofie 19. a 20. Století II*. Praha: Oikoymenh: 2006. ISBN 80-7298-178-1.

PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Praha: Argo, 1998. ISBN 80-7203-081-7

PIPES, Richard. *Rusko za starého režimu*. Praha : Argo, 2004. ISBN 80-7203-559-2

MALIA, Martin. *Sovětská tragédie*, Praha: Argo, 2004. ISBN 80-7203-566-5

CHAMBERLAIN, Lesley. *Parník filozofů; Lenin a vyhnání inteligence*, Praha: Mladá fronta, 2009. ISBN 978-80-204-1683-4.

BURACHOVIČ, Stanislav. *Karlovarské kalendárium*. Muzeum Karlovy Vary: Karlovy Vary 2010. ISBN 978-80-87458-01-3.

ROZANOV, Vasilij. *Apokalypsa naší doby*. Torst: Praha: 1997. ISBN 80-85639-96-3.

ROZANOV, Vasilij. *Svět ve světle „ruské ideje“*. Oikoymenh: Praha: 1999. ISBN 80-86005-79-8

BERĎAJEV, Nikolaj. *Říše ducha a říše císařova*. Pavel Mervart: Červený Kostelec 2005. ISBN 80-86818-76-0.

BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobody. 1. Díl., Filosofie náboženství*. Olomouc : Votobia, 2000. ISBN 80-7198-486-8

BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobody. 2. Díl., Původ zla a smysl dějin*. Olomouc : Votobia, 2000. ISBN 80-7198-490-6.

BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobodného ducha. Část 1*. Pavel Mervart: Červený kostelec: 2009. ISBN 978-80-86818-97-9.

BERĎAJEV, Nikolaj. *Filosofie svobodného ducha. Část 2*. Pavel Mervart: Červený kostelec: 2009. ISBN 978-80-86818-98-6

BERĎAJEV, Nikolaj. *Ruská idea : základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha : OIKOYMENH, 2003. ISBN 80-7298-069-6

BERĎAJEV, Nikolaj. *Vlastní životopis*. Refugium: Praha. ISBN 80-86715-44-2

BERĎAJEV, Nikolaj. *O hodnotě křesťanství*. Brno : Větrné Mlýny, 1998

BERĎAJEV, Nikolaj. *Věchi : (milníky) : sborník článků o ruské inteligenci*. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2003 80-903047-8-8

7.1 Internetové zdroje

http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/ps_file.cgi?2_2271

<http://www.kkovalev.ru/Berdiaev.htm>